

MARKSISTIČKA
TEORIJA
SUBJEKTA

ČEMU
Časopis studenata filozofije

Zagreb, 2013. g.

Izdavač: Udruženje studenata filozofije

Za izdavača: Nikola Tomašegović

Glavni i odgovorni urednik: Toni Bandov

Uredništvo:

Josip Cmrečnjak

Nino Čengić

Karlo Jurak

Mislav Marjanović

Stefan Treskanica

Lektura:

Romana Brajša

Mirna Gjuraš Car

Paula Jurić

Marijana Kardum

Ines Kovačić

Martin Majcenović

Nikola Ptić

Grafičko oblikovanje:

Marina Mijatović (marina.pdg@gmail.com)

Tisak:

TEKSTOVI OBJAVLJENI U ČASOPISU

Marksistička teorija subjekta (str.7-12)

Uvodnik

Koji će se subjekt boriti protiv asubjektivnosti? – pozicije subjekta u marksizmu (str.17-30)

Mark Losonc
Stručni rad

Siva ekonomija duga (str.33-45)

Aleksandar Matković
Stručni rad

Na koljenima u predgrađu: Tijelo, žudnja i identifikacijske prakse u 'Buddhi iz predgrađa' (str.47-68)

Bernard Koludrović
Stručni rad

Problemi marksističke teorije revolucionarne partije (prevela s engleskog: Petra Ćurlin) (str.73-108)

Lucio Magri
Ostalo

Marxova teorija vrijednosti i subjektivnost (prevela s engleskog: Nataša Ciganović) (str.111-137)

Robert Albritton
Ostalo

Subjekt i protu-subjekt (prevela s engleskog: Matea Grgurinović) (str.139-151)

Christopher Arthur
Ostalo

Strukturalizam: lišavanje subjekta? (prevela s engleskog: Nataša Ciganović) (str.153-175)

Étienne Balibar
Ostalo

Praksa i fetišizam: napomena o Marxovim 'Tezama o Feuerbachu' i njihovoj primjeni (prevela s njemačkog: Zrinka Brnić) (str.177-198)

Michael Heinrich
Ostalo

Kapital kao subjekt i postojanje rada (preveo s engleskog: Toni Bandov) (str.203-238)

Werner Bonefeld
Ostalo

Automatski subjekt? O značenju pojma "kapital" kod Marxa (preveo s njemačkog: Zoran Veselinović) (str.241-256)

Jürgen Behre, Nadja Rakowitz
Ostalo

Kapital kao "automatski subjekt" i jedinstvo prikaza i kritike (preveo s njemačkog: Zoran Veselinović) (str.259-286)

Michael Sommer, Dieter Wolf
Ostalo

Tariq Ali – Obamin sindrom (str.289-295)

Karlo Jurak
Recenzija, Prikaz

István Mészáros – Socijalizam ili barbarizam: od "američkog stoljeća" do raskrsnice (str.297-307)

Josip Cmrečnjak
Recenzija, Prikaz

Stéphane Hessel – Pobunite se! (str.309-315)

Josip Cmrečnjak
Recenzija, Prikaz

Mark Losoncz

Filozofski fakultet u Novom Sadu

e-mail: losonczmark@gmail.com

*Koji će se subjekt boriti protiv
asubjektivnosti?*

– pozicije subjekta u marksizmu –

Koji će se subjekt boriti protiv asubjektivnosti?

– pozicije subjekta u marksizmu –

Mark Losoncz

Autorski
radovi

Za razliku od analiza koje naglašavaju metafizičko poreklo poput hajdegerijanaca, termin “subjekt” od početka prevashodno ima pravno, političko i ekonomsko značenje. U rimskoj se pravnoj nauci *subjectus* odnosio na pokornog i poslušnog čoveka, dakle ljudi su bili samostalni ili su bili subjekti. Čak i kada je Bossuet u 17. veku upotrebljavao taj izraz (“svi ljudi su rođeni kao subjekti”), on je time upućivao na poslušnost, na pokornost. Suptilna genealogija izrađena od strane Étiena Balibara pokazuje da je francuska “Deklaracija prava čoveka i građanina” radikalno promenila dotadašnju semantiku reči: od tog trenutka građanin nije ništa drugo do kraj podređivanja, potčinjavanja, “subjektovanja” (upor: *asujetti, being subjected to*) te od tog trenutka subjektivnost znači slobodu, autonomiju itd.¹ Međutim, kakve su posledice tog političko-pravnog preokreta iz ekonomske perspektive? Kakva je pozicija novog subjekta u odnosu na ekonomski poredak? Da li se može govoriti o kapitalističkim načinima subjektivizacije?

* * *

Setimo se toga kako je opisana osnovna forma subjektivnosti u Hegelovoj filozofiji prava: biti subjekat znači imati svojinu, odnosno učestvovati u posredovanju onoga što se nalazi izvan nas kao objektivnost svojine. Upravo se iz te perspektive vidi neobična pozicija najamnog radnika. On poseduje sebe (prema tome, on nije rob) i potpisuje ugovore – utoliko on jeste subjekt. Međutim, najamni radnik istovremeno i otuđuje svoje kapacitete u tom smislu što je njegova telesno-kognitivna moć faktički u rukama vlasnika njegovog radnog vremena. On je vlasnik sebe samog kao ravnopravni član građanskog društva, ali je ujedno i otuđivanje radne snage kao

svojine. Reč je o paradoksalnoj poziciji: upravo subjektivni mehanizam doprinosi asubjektivizaciji istog subjekta. Potpisivanje ugovora o najamnom radu je jednim te istim aktom subjektivni i asubjektivni događaj – aktiviranje vlastitog imena i samopotčinjavanje apstraktnoj prinudi tržišta nastupaju držeći se za ruku. U početku beše ta dvosmislenost. Kako G. M. Tamás piše: “Iz toga možemo izvući dva zaključka: jedan je da je proleter sam pravi subjekt budući da svojina (kao upućenost na ono spoljašnje) opredmećuje/postvaruje (i utoliko je sloboda kapitaliste delimična), a drugi je da je proleter (lišen slobodnog odnošenja prema spoljašnjosti) čisto postvaren. Marxova kritička teorija dozvoljava i jedno i drugo.”²

Otpori spram kapitalizma uvek su se kolebali u pogledu pitanja subjektivnosti, a to posebno važi za one teorijske tendencije koje su se barem na neki način nalazile u okviru marksizma ili postmarksizma. Sa jedne strane, najamni je radnik shvaćen kao subjekt *par excellence* s obzirom na to da njega nikakva spoljašnja svojina ne opredmećuje jer je nema, ali je upravo on sam stvaralac spoljašnjosti. Prema tome, on nije ništa drugo do čista subjektivnost. Takve prometejske konotacije možemo da nađemo u bogatoj istoriji kulturne reprezentacije radnika: on je predstavljen kao snažan heroj sa crvenom kladivom koji stvara svetlu i slobodnu budućnost za sve nas. Ta paradigma ima i složenu političku istoriju, dovoljno je misliti na pohvale radničkog života u ouvrierizmu, boljševizmu i socijaldemokratiji (a ne smemo da zaboravimo, jer je to itekako simptomatično, da glorifikacija radnika takođe ima i konzervativne, pa čak i fašističke varijante). U takvim je narativima radnik često predstavljen kao potencijalno emancipatorska figura (“...ist von Natur politisch” – rekao je Engels o radniku)³ uprkos tome ili upravo zbog toga što je eksploatisan. Ukoliko bismo Marxa čitali kroz naočare hegelijanski nastrojenog Kojèvea te ako bismo odnos najamnog radnika i kapitaliste interpretirali kao puki produžetak borbe između roba i gospodara, onda bismo mogli da zaključimo da dijalektika vodi ka pobedi najamnog radnika s obzi-

¹ Balibar, É., Citizen Subject, u *Who comes after the subject?* (ed. by E. Cadava – P. Connor – J.-L. Nancy), Routledge, New York / London, 1991, str. 33-58.

² Tamás G. M., A munkás alakja, <http://www.gondolkodjunkgyutt.hu/spip.php?article991>, 17.6.2012.

³ O tom aspektu detaljnije: Balibar, É., *La crainte de masses*, Galilée, Paris, 1997, str. 237.

rom na to da je on aktivno-asketski stvaralac društvenog bogatstva, odnosno da je on ta društvena figura koju kritička refleksija razotkriva kao pravog subjekta. A ne smemo da zanemarimo ni te aspekte koji radnika čine novumom u odnosu na ranije subjekte otpora (recimo u odnosu na ono što se prilično jednostrano smatralo “instinktivnom borbom seljaka”). Radnik se pojavljuje i kao naslednik novovekovne intersubjektivne racionalnosti, budući da ga tehničko-kooperativni industrijski rad povezuje sa naukom, a urbano-osveščena klasna borba čini ga čak i naslednikom nemačke klasične filozofije. Povest je marksizma puna takvih tendencija koje favorizuju momenat subjektivnosti prilikom analize radničke klase. Mi ćemo pomenuti samo dva primera. U istorijskim je analizama E. P. Thompsona engleska radnička klasa opisana kao mesto autentičnog životnog sveta te kao moralno i kulturno superioran sloj koji već sada ima opravdanu hegemoniju. Thompsonov rusoiistički marksizam cilja na apoteozu i trijumfalni opstanak proletarijata, a ne na njegovo samoponištavanje – radi se o samoodržavanju, odnosno o samoafirmaciji jedne već postojeće subjektivnosti.⁴ Naš je drugi primer Antonio Negri koji je u svojim ranijim knjigama smatrao da *Grundrisse* predstavlja polaznu tačku za pravi, subjektivistički marksizam u kojem je glavno pitanje “ko?”, a ne “šta?”. U Negrijevoj političkoj ekonomiji sve mora da se interpretira iz aspekta kapaciteta proletherske subjektivnosti: najamnina, zakon tendencijskog pada profitne stope, kriza itd. Dok zastareli reakcionarni marksizam predstavlja radničku klasu kao jednostavnu žrtvu objektivno-fatalističkih ekonomskih zakona, pravi subjektivistički marksizam u svim društvenim fenomenima primećuje tragove samoafirmacije od strane radničke klase. Radikalno emancipatorski se pokreti kod Negrija uvek oslanjaju na jedno već postojeće alternativno društvo. Zato Negri opsesivno traži društvenu grupu koja može da bude shvaćena kao subjekt komunizma koji je već sada koegzistentan sa kapitalizmom. Najpre je taj sub-

*Autorski
radovi*

⁴ O tome detaljnije: G. M. Tamaš: Iстина i klasa: ponovno razmatranje. *Stvar*, 2012/3, Novi Sad, str. 151-153.

⁵ Negri, A., *Le pouvoir constituant*, PUF, Paris, 1997., str. 401. Oštra kritika Negrijeve nedijalektičke favorizacije subjektivnosti naspram objektivnosti može se pronaći ovde: Callinicos, A., Toni Negri in perspective, <http://pubs.socialistreviewindex.org.uk/isj92/callinicos.htm>.

jekt bio “*operaio massa*” (masovni radnik), od početka 70-ih tu poziciju zauzima “*operaio sociale*” (tj. radnik koji je prisutan u svakom segmentu društva, a ne samo u fabrici), a u radovima napisanim sa Hardtom ta je samoafirmativna subjektivnost kognitivno-afektivni, imaterijalni radnik. Kako sam Negri kaže: mnoštvo teži ka tome “da sebe učini apsolutnim subjektom procesâ moći.”⁵

Marksistička teorija subjekta

Međutim, sa druge strane, postoji i jedan skroz drugačiji način odnošenja prema radniku. On je u toj drugoj paradigmi predstavljen kao neko ko je u potpunosti lišen subjektivnosti. U ovom kontekstu je relevantna i analiza Stvari u *Kapitalu*. Sugerije se da radnik kao opredmećena, otuđena žrtva sistema nije ništa drugo do puki aspekt u samovalorizaciji kapitala, dakle on nema nikakvu samostalnu egzistenciju. Radnik ne samo što nije autentičan naslednik racionalnosti ili filozofije, baš naprotiv, on zapravo nesvesno tavori u slepim mehanizmima, u bedi kapitalizma. Autor *Povesti i klasne svesti* tvrdi da u kapitalizmu ne postoji buržoaska subjektivnost (već postoje samo izolovane ekonomske individue koje su i same žrtve slepog sistema), a sa druge strane nema subjektivnosti ni u hiper-racionalnim i automatizovanim procesima tejlorističko-fordističkog rada. Tek Lukácseva hiperdijalektika dozvoljava da se obrazloži kako se supstancija pretvara u subjekt, odnosno kako proletarijat postaje prvi subjekt u povesti, tj. prvo bivstvuje za sebe ikada. Na paradoksalan način upravo apsolutni nedostatak radničke subjektivnosti omogućava pojavljivanje prve subjektivnosti u povesti (zar nas to ne podseća na Internacionalu? – *Nous ne sommes rien, soyons tous*). Sličnom su se pojmovnom hiperdijalektičkom strategijom u to vreme služili Korsch i Bloch. Najbolji je savremeni primer za tu tendenciju nemačko-francuska *Wertkritik* škola u kojoj se vrši asubjektivizacija izvesnih tradicionalnih značenja i odbacuje se svaki *Arbeiterbewegungsmarxismus*, dakle svaki marksizam koji se bazira na radničkom pokretu, budući da je masa najamnih radnika konstitutivni deo kapitalizma, a nipošto nije privilegizovani subjekat revolucionarnog poduhvata. Jedan od najvažnijih predstavnika, nedavno preminuli, Robert Kurz na tragu Marxovih uvida opisuje kapitalizam

kao automatizam apstraktne vrednosti koji se ne može objasniti pomoću “interesa vladajuće klase” ili sličnih hipoteza. Revitalizovana kritika panfetiškizma služi tome da se izgradi kritička teorija s onu stranu klasne borbe, odnosno da se skiciraju konture otpora koji ne polazi od konfrontacije radničke subjektivnosti sa subjektivnošću buržoazije.⁶ Iako Kurz priznaje da su mnoge teorije reagovale na radikalno impersonalni karakter savremenog društva (npr. teorije o birokratizaciji, teorija sistema i strukturalizam), on smatra da nam još uvek preostaje zadatak da stvorimo teoriju koja će se suočiti sa istorijskom genezom “realnih apstrakcija.” Rad se ne shvata kao nešto što bi moglo da bude čvorna tačka emancipatorskog poduhvata, baš naprotiv, zahteva se njegova suštinska transformacija ili u hiperboličkim verzijama čak i njegovo ukidanje jer nisu samo odnosi proizvodnje kapitalističkog karaktera, već i način proizvodnje.

*Autorski
radovi*

Sve u svemu, što se subjekta otpora tiče, marksizam je osuđen na kolebanje između različitih pozicija, budući da se i sama stvarnost koleba. Možemo da formalizujemo razlike ovako: negacija i samoukidanje *versus* samoafirmacija; transcendencija, eksces i diskontinuitet *versus* imanencija, unutrašnja kretanja i kontinuitet; otuđenje u objektivnosti *versus* autonomija subjektivnosti; formalna inkluzivnost *versus* traganje za privilegizovanim sadržajem; tranzitivna dijalektička politika *versus* diferencijalna produktivnost; alienacija i beda *versus* autentičnost i identitet; subjekt koji će doći *versus* subjekt koji već jeste. Naravno, te suprotnosti nikada nisu postojale u čistoj formi (ima mnogo posredovanja i mešavina), ali one opisuju jedno polje u kojem se odvija diskurs otpora. Ima mnogo oscilacija, često i unutar opusa jednog te istog autora. Marksizam koji pre naglašava objektivnost ekonomskog poretka rizikuje da će viktimizovati ljude i zanemariti otpor. Sa druge strane, marksizam koji opsesivno traži subjekta koji svojim radom već sada predstavlja anticipaciju boljeg sveta zanemaruje činjenicu da je rad deo kapitalističkog načina proizvodnje i da i on sam mora da bude transformisan. Ukoliko je subjekt shvaćen kao eksces koji se pojavljuje ni iz čega, onda se ukida svaka moguća dijalektika između objektivnosti i subjektivnosti. Međutim,

⁶ Jedan od dobrih primera je sledeći tekst: <http://libcom.org/library/domination-without-subject-part-one-robert-kurz>, 18.6.2012.

ukoliko se subjekt shvata kao predstavnik već postojećeg alternativnog društva, onda se poriče potreba negacije uopšte.

* * *

Marksistička
teorija
subjekta

U prvoj se knjizi *Kapitala* termin “proletarijat” uopšte ne pojavljuje, tačno zbog toga što on nije dat. Radi se o subjektu koji će doći, o obećanju bliske budućnosti koje je ipak sablasno: ono se pojavljuje da bi nestalo. Ono je *vanishing mediator* koji ukida samoga sebe. Ili, kako Badju kaže, subjekt je rezultat purifikacije u odnosu na datost objektivnosti, “u proletarijatu nestaje radnička klasa”. Za razliku od datih reprezentacija moderne političke subjektivnosti (narod, kultura, čovečanstvo...), proletarijat nije dat – neko bi mogao da kaže da on ne egzistira, već insistira. Socijalistički, odnosno komunistički pokret u 19. je veku identifikovao političkog subjekta tamo gde on zapravo ne bi trebao da postoji, dakle u navodno nadasve privatnom prostoru fabrike. Ono se političko razotkrivalo u onome što je, prema liberalnom shvatanju, nepolitičko. Taj gest pokazivanja upućuje na jedno ne-postojanje, a taj višak, ta tranzitivna politička ontologija suštinskog je značaja. Proletarijat je entitet kojem nedostaje njegovo mesto unutar Celine. Označitelj se “proletarijat” odnosi na nešto što se može postići jedino kroz formalizaciju. Taj apstraktni subjekt odgovara, odnosno on jeste jedini pravi odgovor na apstraktni karakter kapitalizma – ekonomski sistem i pravi subjekt otpora u tom su smislu na istom diskurzivnom polju. Taj je termin s onu stranu naivnog idealizma i naivnog realizma s obzirom na to da jedna istina prethodi pojavljivanju revolucionarne subjektivnosti. Ta subjektivnost nije uobičajena reprezentacija jer je proletarijat čisto formalnog karaktera, univerzalan i po mogućnosti beskonačno inkluzivan, slično konceptu jednakosti. Zato je on toliko često optužen za to da je puka fantazmagorija, a ta činjenica objašnjava i iskušenje da se identifikuju konkretni sadržaji alternativne emancipatorske subjektivnosti: treći svet, studenti ili čak i ne-klasa ne-radnika... A zbog beskonačne inkluzivnosti svaka društvena negacija može da se apsorbira u borbu proletarijata: borbe feminizma, antirasizma, ekologije itd. Uobičajeni postmoderni prigovor konceptu proletarijata, prema kojem je on jedna gigantska univerzalističko-diskurzivna fikcija, ni malo nije nov, taj se gest pojavljuje već i u nominalizmu Stirnerovih prigo-

vora. Međutim, što se poznatih ideologema tiče, prema kojima postoje samo lokalne singularnosti i heterogeni multiplaciteti, prema kojima postoji samo mikropolitika, Marxov bi odgovor bio: baš naprotiv, mikropolitika je lažna apstrakcija u odnosu na globalnu podjelu rada i na globalnu podjelu dobara. Sa druge strane, Marxov bi odgovor takođe bio: da, tačno je, proletarijat jeste jedna apstrakcija, ali istinita. Tu se može upotrebiti Rancièreova poznata formula prema kojoj je potrebna vernost u odnosu na prepoznatu neizvesnost subjekta.

*Autorski
radovi*

* * *

Već su Marx i Engels u toku 1840-ih godina kritikovali “prave socijaliste” koji nisu hteli da govore o klasi, već samo o opštim interesima čovečanstva. Odbacivanje je klasne perspektive bilo važan segment i u Bernsteinovu revizionizmu. Ellen Meiksins Wood detaljno opisuje istorijsku genezu teorijske i praktičke tendencije koja je sprovodila totalnu suspenziju pitanja o klasnoj borbi i kulminirala je u postmodernom promovisanju lokalnih mikropolitika.⁷ Prema njenom zaključku, ta je tendencija započela u toku 1960-ih (*New Left* je sklon tome da u potpunosti odbaci “zastarelu” terminologiju klasne borbe; maoizam favorizuje masu naspram klase i antiekonometrički naglašava primat politike i ideologije; evrokomunizam gaji nasleđe *Front Populaire* i zalaže se za opštu narodnu alijansu protiv monopolnog kapitala (“*cross-class alliance*”). U poststrukturalističkim ili postmarksističkim pohvalama radikalne demokratije rusozizam naroda, jednakosti i pravednosti zamjenjuje suptilnije kritike odnosa proizvodnje. Imajući u vidu značaj klasne analize za antikapitalizam, Ellen Meiksins Wood tvrdi da su teoretičari radikalne demokratije zapravo mnogo apstraktniji nego marksizam. Favorizujući bezobličnu masu naspram radničke klase koja ima strukturalno mesto u sistemu, ti mislioci napuštaju onu poziciju sa koje je autentična kritika kapitalizma moguća.

Ipak, zar kasni kapitalizam ne predstavlja veliki izazov za marksizme koji se ne odriču tradicionalne klasne borbe? *Prvo*, epoha je fleksibilne

⁷ Wood, E. M., *Retreat from Class: A New “True Socialism”*, Verso, London, 1996.

Marksistička
teorija
subjekta

akumulacije kapitala uspešno poništila ranije efikasno kontra-društvo sindikata. I sam je rad postao fleksibilniji, a kriza radničke solidarnosti rezultat je strukturalnih promena. *Drugo*, povećani broj članova prekarizovani znači da sve više ljudi živi kolebajući se između krhke zaposlenosti i nezaposlenosti. Rad polako prestaje da bude osnovna forma socijalizacije, a ta je tendencija istovremeno i rast broja onih koji su marginalizovani. *Ressentiment* se radnika spram "lenjih", "parazitskih" ne-radnika takođe povećava, kao što postoji i mržnja u suprotnom pravcu. Radi se o društvenim odnosima koji se ne mogu razumeti pomoću ranijih kritika lumpenproletarijata. *Treće*, kriza ekonomske vrednosti, odnosno evaluacije i samovalorizacije kapitala iz emancipatorske bi perspektive zahtevala kreaciju nove ekonomije u kojoj uloženo radno vreme više ne bi bilo polazna tačka za stvaranje društvenog bogatstva. Poništavanje je tradicionalne radničke klase tendencija inherentna samom kasnom kapitalizmu, ali nipošto nema garancije za to da će minimalizacija značaja tog sloja rezultirati društvenom emancipacijom. *Četvrto*, analize globalne podele rada pokazuju da se kvantitet industrijskog najamnog rada u apsolutnom smislu ne smanjuje, ali današnji antikapitalistički otpor mora da ima u vidu i široke mase čija kognitivno-afektivna proizvodnja prevazilazi granice tradicionalnih okvira radnog mesta. Ne sme da se zanemari nova specijalnost rada i ne-rada.

Dakle, nije zadovoljavajuća ona strategija koja naprosto odbacuje nove emancipatorske diskurse zarad očuvanja pozicije ranijih teorija koje se zalažu za klasnu borbu. Potrebna je društvena geneza savremenog rusozizma, u duhu istorijskog materijalizma, koja bi mogla da identifikuje strukturalne razloge zbog kojih je diskurs klasne borbe u krizi. Čak i ukoliko normativne ideale "radikalne demokratije" ne smatramo dovoljno radikalnima, one su ipak rezultat itekako relevantnih društvenih promena.

* * *

Viktimistički diskurs koji predstavlja radnika kao apsolutnu žrtvu objektivnosti u mnogim je aspektima u krizi. U postfordističkoj se ideologiji rada masovno pojavljuju *portfolio* radnici koji se fleksibilno kretaju između različitih sferi, čitav kognitivno-afektivni život, indi-

vidualnost je radnika u igri, na dehijerarhizovanom se radnom mestu očekuje svojevrsna narcistička kohezija timskog rada, nestaje jednolinijska i jedinstvena karijera, radnik ima obavezu da neprestano razvija sebe itd. Prvi je put u istoriji rad predstavljen kao užitak, odnosno *enjoy!* je čak i imperativ, a često je reč o radu koji se ni ne može obaviti drugačije. Setimo se Marxova opisa rada u komunizmu: to je slobodna kooperacija s onu stranu opozicije materijalnog i spiritualnog, *praxisa i poesis*. Postfordistička je ideologija apsorbovala sve te momente. Čak je i Marxov san da će ljudi ujutro biti lovci, a u podne ribari ponovljen u pohvali fleksibilnosti. Idealni je postfordistički rad – barem prema ideologiji – veseo, kreativan i fleksibilan, u njemu svako može da izrazi sebe. Kako Maurizio Lazzarato piše: “novi slogan zapadnih društava je da svi moramo da –postanemo subjekti–. [...] Radnici moraju da postanu –aktivni subjekti– u koordinaciji različitih funkcija proizvodnje, umesto da joj jednostavno budu podređeni (*instead of being subjected to it*) kao u jednostavnom naređivanju.”⁸ Prema tome, savremeni Lukács, koji bi se žalio na to da je subjektivnost u proizvodnji smatrana pukim izvorom grešaka (kao u tejlorističko-fordističkom radnom procesu), više nije moguć. Sama vladajuća ideologija sprovodi kritiku otuđenog rada. Kreativna se subjektivnost glorifikuje ne samo u sferi proizvodnje, već i u sferi potrošnje. U tom istorijskom okviru valja smestiti i neke od “poststrukturalističkih”/“postmodernističkih” pohvala fleksibilne, kreativne i fragmentarne subjektivnosti. Mathias Nilges je zaključio da “postmodernizam zapravo treba da se razume kao kulturni i političko-filozofski izraz fordističke desubjektivizacije.”⁹ Iz toga sledi da je ranije pohvala kreativne, samoafirmativne i fleksibilne subjektivnosti bila nesimultana, *ungleichzeitig* (Bloch) u emancipatorskom smislu – kao anticipacija novog postfordističkog subjekta. Međutim, ona danas više nije subverzivna jer u potpunosti odgovara režimu fleksibilne akumulacije. Prema tome, u kapitalizmu postoje načini subjektivizacije u pluralu. Neki još nose tragove prošlosti, a neki anticipiraju budućnost.

Autorski
radovi

⁸ Lazzarato, M, Immaterial Labour, <http://www.generation-online.org/c/fcimmateri-allabout3.htm>, 21.6.2012.

⁹ Nilges, M., The Anti-anti-Oedipus: Representing Post-Fordist Subjectivity, <http://www.mediationsjournal.org/articles/the-anti-anti-oedipus>, 21.6.2012.

* * *

Marksistička
teorija
subjekta

Robno-razmenska teorija prava Pashoukanisa pomaže nam da zahvatimo ambivalentni karakter kapitalizma spram subjektivnosti i objektivnosti. Sa jedne strane, tvrdi se da je izvestan subjektivizam inherentan samom kapitalizmu. Pashoukanis smatra da kod Marxa možemo pronaći korisne momente za analizu načina subjektivizacija. Jer “kao što postoji ekonomski fetišizam *stvari*, tako postoji i pravni fetišizam *osoba*, a oni su zapravo jedna te ista stvar.”¹⁰ Načelu ekvivalencije u razmenjskoj vrednosti odgovara jednakost pravnih osoba, dakle subjektivnost mora da bude glorifikovana u kapitalizmu. Marksizam se često kolebao oko pitanja subjektivnosti u ideologiji. Ideologija je bila opisana u smislu toga da nas ona predstavlja kao iskonske subjekte (kao što je slučaj u Althusserovoj teoriji ideologije). Ipak, ukoliko se teorija fetišizma shvata kao kritika ideologije, onda se može reći da je ideologija nešto što asubjektivizuje percepciju društvene stvarnosti te nešto što nas predstavlja kao puke žrtve društvene objektivnosti. Možda je potrebno dijalektičko rešenje: kapitalizam proizvodi komplementarne ideologije subjektivnosti i objektivnosti.

* * *

Marksizmi su uvek imali heterogene zadatke koje nije bilo lako izmiriti. Sa jedne strane, zadatak je bio da se ukaže na subjektivnost iza naizgled “automatske” i “prirodne” društvene objektivnosti. Nije li Marx bio i naslednik nemačkog idealizma? Praksa, spontanitet, sloboda, volja... – svi su se ti pojmovi pojavili i u različitim oblicima marksizma iako su prošli kroz kritički filter materijalizma, ponekad možda nedovoljno. Uvek je postojalo, naspram onome što je sam Marx rekao, iskušenje da se rad kao subjektivna delatnost shvati kao prometejski izvor svih vrednosti. Međutim, marksizam se može shvatiti i kao mišljenje koje tematizuje ono ne-mišljeno, dakle ono što je s onu stranu samosvesti ili, kako Foucault kaže u *Rečima i stvarima*, virtualni diskurs koji se odvija

¹⁰ Balibar, É., *La philosophie de Marx*, La découverte, Paris, 2001., str. 68.

iza naših leđa, radikalnu spoljašnjost koja prevazilazi našu istost, dakle on otkriva ono “jesam” ispred reflektivnog “mislim”, noć na periferiji mislećeg subjekta, slepu mrlju. Kapitalizam kao svet realnih apstrakcija može se zahvatiti jedino kao sistem koji nas uvek već nadmašuje, on nas prisiljava i prinuđuje. Ili Balibarovim rečima: uvek je reč o praktičkom subjektu koji je zapravo ne-subjekt, s onu stranu reprezentacije, koji nije konstituirajući, već je konstituisan. Ako je uprkos tome i dalje reč o “subjektu”, on mora da bude istorizovan i ne treba da se zamisli kao poreklo sveta, već mnogo više kao funkcionalni element u okviru proizvodnih odnosa: društveni akteri su prema tome nosioci (*Träger*) tih funkcija i nalaze se u relacijama klasa. Ukoliko “mase stvaraju istoriju”, to bi trebalo da znači da je u pitanju borba koja polazi od izvesne objektivnosti i treba da stvori novu objektivnost.

*Autorski
radovi*

Literatura:

BALIBAR, É., Citizen Subject, u *Who comes after the subject?* (ed. by E. Cadava – P. Connor – J.-L. Nancy), Routledge, New York / London, 1991.

WOOD, E. M., *Retreat from Class: A New "True Socialism"*, Verso, London, 1996.

BALIBAR, É., *La crainte de masses*, Galilée, Paris, 1997.

BALIBAR, É., *La philosophie de Marx*, La découverte, Paris, 2001.

LAZZARATO, M., Immaterial Labour, <http://www.generation-online.org/c/fcimmateriallabour3.htm>, 21.6.2012.

NEGRI, A., *Le pouvoir constituant*, PUF, Paris, 1997.

NILGES, M., The Anti-anti-Oedipus: Representing Post-Fordist Subjectivity, <http://www.mediationsjournal.org/articles/the-anti-anti-oedipus>, 21.6.2012.

TAMÁS G. M., A munkás alakja, <http://www.gondolkodjunkegyutt.hu/spip.php?article991>, 17.6.2012.

TAMAŠ, G. M.: Istina i klasa: ponovno razmatranje. *Stvar*, Novi Sad, 2012/3.